

**FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU
NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU**

IZVEŠTAJ O DOKTORSKOJ DISERTACIJI KOJU JE PREDALA MR DRAGANA KOVAČIĆ

Odlukom Veća imenovani smo u Komisiju za pregled i ocenu doktorske disertacije CRTEŽ KAO SREDSTVO VIZUELNOG ISTRAŽIVANJA U ZAPADNOEVROPSKOJ UMETNOSTI OD 1971. DO 1900. kandidatkinje mr Dragane Kovačić

Pošto smo pregledali rad podnosimo sledeći

IZVEŠTAJ

1. Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Kandidatkinja Dragana Kovačić (1961) diplomirala je na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu na predmetu Istorija moderne umetnosti (Tema „Futuristički manifesti i italijansko slikarstvo od 1909. do 1916. godine“, prof. Aleksa Čelebonović). Godine 2006. magistrirala je na Odseku filmske teorije Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu (Tema „Evropska filmska avangarda dvadesetih godina. Uticaji likovnih umetnosti“, prof. Nevena Daković). Od 1986-2004. saraduje u časopisima „Književna reč“, „3 + 4“, „Sineast“, „Beorama“ „Grapheion“ (Evropska revija za modernu grafiku, knjigu i umetnost na papiru, Prag). Od 1987. do 1989. godine saradnik je u galeriji "Grafički kolektiv" u Beogradu, gde stiče saznanje i iskustvo iz umetnosti grafike, posebno savremene jugoslovenske i svetske produkcije. Od 1990. radi kao pripravnik u Kabinetu grafike Narodnog muzeja u Beogradu, a od 1991. kao kustos celokupnog fonda Kabineta grafike. Od 1997. je kustos Zbirke crteža i grafike stranih autora, od 1999. viši kustos, a od 2007. savetnik u istoj Zbirci.

U periodu od 1987. do danas kao saradnik, koautor i autor učestvovala je u realizaciji više od 50 izložbi, među kojima: *Akvarel u Jugoslaviji* u okviru Bijenala jugoslovenskog akvarela, Zrenjanin, Savremena galerija (1993), *Savremena srpska grafika* u okviru XXXV Oktobarskog salona, Beograd (1994), *Renoar, dela iz Narodnog muzeja Beograd*, Narodni muzej, Beograd (1997), *Pol Gogen, dela iz Narodnog muzeja u Beogradu*, Narodni muzej, Beograd (1998), *Von der Schule von Barbizon bis zum Konstruktivismus*, (Historisches Museum der Stadt Wien, GMII A.S. Puškina, Moskva 2002), *Parijs-Belgrado* (Gemeentemuseum, Den Haag, 2004), *Renoir und das Frauenbild des Impressionismus*, Kunsthalle Krems (2005), *Degas. Classico e moderno*, Complesso Vittoriano, Rim (2004), *The Unknown Story of Modern Art. Masterpieces from The National Museum in Belgrade*, Japan (2005-2006).

Kao selektor ili član žirija saraduje se Bijenalom grafike u Beogradu (1989, 1998), Oktobarskim salonom u Beogradu (1994), Bijenalom studentske grafike, Beograd (1998),

Međunarodnim trijenalom male grafike u Šamalijeru (1994), Međunarodnim trijenalom grafike u Pragu (2001, 2004), Međunarodnim bijenalom grafike u Ljubljani (2003), Međunarodnim bijenalom suve igle u Užicu(2003, 2004, 2013)

Od 2007. do 2011 član je Umetničkog saveta Centra za grafiku i vizuelna istraživanja „Akademija“ (FLU, Beograd), od 2008. do 2012. član i predsednik žirija za dodelu nagrade „Izložba godine“ DIUS-a, a od 2013 predsednik UO Muzeja Afričke umetnosti u Beogradu.

U različitim publikacijama objavila je veći broj stručnih tekstova, ogleda, članaka i predgovora katalogima, o čemu se podaci nalaze u priloženoj bibliografiji.

Završena doktorska disertacija pod nazivom *Crtež kao sredstvo vizuelnog istraživanja u zapadnoevropskoj umetnosti od 1971. do 1900.*, rađena kod mentora prof. dr Slobodana Mijuškovića, sadrži 198 strana raspravnog teksta, dopunjenog brojnim neophodnim ilustracijama, kao i 18 strana navedene literature.

2. Predmet i cilj disertacije

Predmet ove disertacije označen je najpre činom selekcije koja iz opšte,obuhvatne kategorije tzv. likovnih ili vizuelnih umetnosti izdvaja medij crteža kao moguće zasebno polje istorijsko-umetničke tematizacije. Reč je dakle o fokusiranju na proizvode umetničkih praksi koji nastaju u specifičnim radnim i tehničkim procedurama određenim upotrebom posebnih sredstava, alata i materijala kojima se obavlja postupak crtanja. Druga selekcija tiče se vremenskog lociranja koje predmet istraživanja vezuje za poslednje tri decenije 19. veka, naime za ključno razdoblje konstitucije onoga što u opštem smislu zovemo modernim dobom, a potom i nastajanja niza pojava i pokreta koji zasnivaju umetničke jezike i ideologiju rane moderne. Pri tom se polazi od toga da se rad i mišljenje u terminima likovnih/vizuelnih umetnosti, pa tako i crteža kao posebnog medija, mogu posmatrati kao forma ili način vizuelnog istraživanja. Iz ovoga u osnovi proizlazi cilj disertacije koji treba videti u otkrivanju,izlaganju i tumačenju različitih vidova interakcija samog medija crteža i ključnih manifestacija kulture i umetnosti moderne epohe u razdoblju njenog nastajanja.

3. Osnovne hipoteze od kojih se polazi u istraživanju

Osnovna polazna hipoteza odnosi se na sam pristup crtežu, naime na takvo poimanje tog medija koje ga statusno određuje, shodno navodu kandidatkinje, kao poseban i nezavisan likovni izraz u odnosu na druge medije, poput slikarstva ili skulpture na primer. Time se legitimacija crteža, kao tradicionalno marginalizovanog medija, dovodi u istu ravan sa drugim medijima. U drugoj hipotezi iznosi se uverenje da je crtež “postao osnov vizuelne matrice modernog doba” i naglašena tačka njegovog vizuelnog identiteta. Čitavo izlaganje disertacije vođeno je naporom da se metodološki i teorijski konzistentnom interpretacijom ove hipoteze obrazlože, odbrane i dovedu do celovitih i uverljivih finalnih zaključaka.

4. Kratak opis sadržaja disertacije

Između uvodnog dela pod nazivom *Prolog. Tema i metod* i završnog sa naslovom *Epilog. Crtež i duh modernog vremena*, disertacija sadrži sedam osnovnih poglavlja: 1. *Crtež i*

moderno doba: linija ili boja, 2. *Od likovnog prizora prema kadru. Crtanje kao način posmatranja. Degaov primer*, 3. *Crtež na pozicijama društvene margine i političke akcije*, 4. *Arhetipske strukture Gogenovog linearizma*, 5. *Estetika crnog*, 6. *Crtež i prostoru masovne komunikacije*, 7. *Crtež i slika. Medijski transferi*. Naravno, svako od navedenih poglavlja podeljeno je na duža ili kraća potpoglavlja, to jest određene tematske ili problemske celine u kojima se noseći naslovi razrađuju u različitim pravcima i pojedinostima.

U uvodnom delu posvećenom tematskim i metodološkim pitanjima obrazlažu se termini iz naslova, dakle *crtež/crtanje* i *vizuelno istraživanje*, da bi se naglasila potreba redefinisanja koncepta crteža i njegova autonomija u odnosu na druge likovne discipline u okolnostima uspostavljanja paradigme modernosti i modernizacije. Sintagma vizuelno istraživanje koristi se kao oznaka izmenjenog, novog odnosa prema okolini, gde umetnik prisvaja poziciju posmatrača koji registruje prizore i procese brzih promena u ambijentu nove, urbane ikonofere i načina života. Objasnjavajući strukturu disertacije kao skup odvojenih i u izvesnom smislu nezavisnih ogleđa, kandidatkinja smatra da takva, kako kaže, razlomljenost i fragmentarnost teksta korespondira sa izvesnim osobinama i svojstvima samog predmeta istraživanja integrisanog u mrežu raznovrsnih fenomena modernosti.

Prvo poglavlje pod nazivom *Crtež i moderno doba. Linija ili boja* ima osobine jedne vrste produženog uvoda utoliko što razmatra crtačku produkciju umetnika čiji rad spada u razdoblje pre 1870. godine. Reč je prvenstveno o Engru i Delakroa, koji su bili povod nastajanju poznate polemičke debate o statusu ili prvenstvu linije i boje u okviru gramatike i sintakse likovnog jezika. Uporedo sa konkretnim analizama njihovih crtačkih postupaka, koji se ne razmatraju samo sa tehničke strane već se u njima prepoznaju određena vanlikovna značenja, rad ovih umetnika uzima se kao primer različitih posrednih korespondencija sa fenomenima aktuelne društvene, političke i kulturne stvarnosti. U jednom od ishoda ovakve vrste čitanja Engrov crtež je između ostalog označen kao nosilac estetskih i idejnih vrednosti društva. Delakroaov tretman i upotreba crteža, koji se određuju kao dominantno slikarski, posmatraju se u kontekstu umetnikovog društvenog statusa, putovanja po severnoj Africi, kolonijalnog odnosa prema vanevropskim kulturama, te njegove percepcije i reprezentacije afričke, Alžirske žene viđene očima evropskog građanskog umetnika.

Jedno od najvažnijih i problemski najpotsticajnijih poglavlja tiče se obimnog crtačkog opusa Edgara Dega, koji je povod da se govori o crtanju kao načinu posmatranja, ali i o prisustvu pojedinih svojstava medija fotografije i filma u umetnikovom koncipiranju i komponovanju likovnog prizora. U središtu interesa su naravno brojni Degaovi radovi tematski vezani za određene prostore, ambijente i mesta tipično urbanog, modernog načina života, među kojima posebnu ulogu ima opera. U novoj ulozi aktivnog, dinamičnog, subjektivnog posmatrača, Dega u svoju crtačku praksu unosi niz intervencija i inovacija koje odista dopuštaju da on bude viđen kao umetnik koji na neki način zasniva "gramatiku modernog posmatranja". Pomenute intervencije tiču se pored ostalog fragmentisanja i isecanja prizora, upadljivog pomeranja fragmenata u prvi plan ili pak tačke posmatranja do tzv. gornjeg rakursa, interakcije pogleda spoljašnjeg i unutrašnjeg posmatrača, uključenja u prostornu artikulaciju prizora nevidljivog, naime onog što je izvan samog prizora oivičenog granicama slikovnog polja.

Uporedo sa inovacijama na planu upotrebe materijala i tehnike izvođenja, na šta se u tekstu takođe skreće pažnja, ključni Degaov doprinos s pravom se vidi u domenu slikovnog, vizuelnog mišljenja koje u svojoj realizaciji anticipira mnoge komponente budućeg jezika pokretnih slika.

U sledeća dva obimna poglavlja razmatraju se višeznačni doprinosi dvojice velikih protagonista postimpresionizma, Vag Goga i Gogena. Obojica umetnika predstavljaju možda najbolje primere za razradu jedne od osnovnih radnih postavki teksta, a to je da crtež, crtanje i linija po svom statusu i značenju daleko prevazilaze domen tehničko-likovnih pitanja. Stoga analiza Van Gogovih crteža, pre svega iz ranih perioda, nužno iziskuje aktiviranje terminološko-pojmovnih instrumenata socioloških pristupa: društvena margina, crtež kao roba i klasno obeležje, crtanje kao najamni rad i fizički posao, društvena i prosvetiteljska uloga crteža, kritika urbane modernosti, itd., samo su neke od odrednica koje se koriste i razvijaju u tekstu. S druge strane, Gogenova kritika modernog zapadnog društva i civilizacije, koja seposredno iskazuje linearističkim rukopisom drugačijeg, pre svega arhetipskog karaktera, ima drugačija uporišta i generira se iz drugog tipa vokacije. Ne tematizujući direktno to društvo na nivou prizora, on svoj kritički stav manifestuje odlaskom, napuštanjem, traženjem uporišta za svoju umetnost na drugom mestu, u primitivnim i arhetipskim slojevima vanevropskih kultura. Kandidatkinja posebnu pažnju posvećuje fenomenu umetnika-putnika, putovanju koje omogućava drugu vrstu percepcije i obećava jednu vrstu oslobođenja od stega i defekata moderne evropske civilizacije. U tekstu se uspostavljaju zanimljiva prožimanja, spona između pojedinih svojstava prvobitnog, primitivnog, arhetipskog, posebno u domenu lokalnog jezika, i Gogenovog specifičnog linearizma kao svojevrsnog znakovnog sistema.

U odeljku pod nazivom *Estetika crnog*, posvećenog Žoržu Sera i Odilonu Redonu, sprovedena je detaljna analiza tehničkih i materijalnih aspekata crtačkog rada dvojice umetnika, naime svega onoga što spada u pitanja čime, na čemu i kako se pravi crtež. Ova pitanja imaju posebnu važnost jer se radi o umetnicima koji su, koristeći aktuelne invencije na planu grafičkih materijala, znatno proširili i obogatili medij crteža. U razmatranju Seraovog tzv. tonalnog/tonskog crtanja (nasuprot linearnom) osnovni termini analize su tačka, zrno, faktura, raster, svetlost, vreme i tišina, objedinjeni na izvestan način konceptom crnog. Izlaženje iz ravni izdvojenih tehničkih i izvođačkih pitanja u polje vanlikovnih značenja sprovodi se u daljem tekstu uspostavljanjem odnosa i veza između tačke kao nosećeg vizuelnog znaka i socijalnog koncepta anarhizma, kojem su pojedini protagonisti neoimpresionizma i simbolizma bili manje ili više bliski. Drugačiji, introspektivni svet Redonovih predstava takođe se posmatra u koleraciji sa njegovim specifičnim shvatanjem crnog, pored ostalog i kao nisioca celokupnog kolorističkog spektra, ili pak onoga što se naziva crnom svetlošću.

Nova i za temu disertacije veoma važna pitanja otvaraju se u poglavlju *Crtež i prostoru masovne komunikacije*. Reč je o tome da crtež, pre svega preko medija plakata i popularne štampe, ulazi u javni prostor masovne komunikacije, u čemu je sadržana bitna promena njegovog statusa. Da bi se nastanak i značenje ove promene prikazali i objasnili bila je neophodna složena kontekstualizacija. Zbog toga se u tekstu daju neophodni uvidi i reference na niz fenomena i manifestacija urbane kulture i načina života karakterističnih za procese intenzivne modernizacije. Posebna pažnja posvećena je institucijama beomije i flanerizma,

dakle boemu i flaneru/dokoličaru kao novim akterima nasceni urbanog ponašanja, koje povezuje trošenje slobodnog vremena i neodoljiva potreba posmatranja. Crtež, posebno na plakatu kao slici namenjenoj kolektivnoj, masovnoj recepciji, na optimalan način je odgovorio potrebi hitrog "hvatanja" vremena i slanja jednostavnih, lako čitljivih poruka. Tuluz-Lotrek s pravom je izdvojen kao amblematski primer efektne upotrebe crteža u plakatnoj slici.

U poglavlju *Crtež i slika. Medijski transferi* posredno se u raspravu uvodi impresionizam, naime razmatraju se odnosi i mogućnosti koegzistencije crteža i impresionističke slikarske sintakse tumačene, pored ostalog, na fonu društvenih i kulturnih okolnosti vremena. Zaključak koji se u vezi sa ovim izvodi, nakon što se kandidatkinja ponovo, sada u drugom kontekstu, bavi primerom Žorža Sera, to jest njegovim transferom od grafičke, crtačke tačke ka kolorističkoj, mogao bi se sažeti u stavu o ambivalentnosti i problematičnosti sintagme "impresionistički crtež". Složenost ovih pitanja, koja se mogu čitati i tumačiti na veoma razlilite načine, biva posebno vidljiva kada se u njihovom promišljanju koriste metodološka iskustva lingvistike i semiologije, na šta se u tekstu skreće neophodna pažnja.

U epilogu, zaključnom poglavlju disertacije, Dragana Kovačić uspešno sumira i zaokružuje osnovne problemske tačke i interpretacijska ishodišta svog teksta, koji bi trebalo da podrže i odbrane nekoliko glavnih teza: da je crtež kao autonomni medij imanentan modernom dobu, da se u tom smislu može tretirati kao referentna vrednost rane moderne, te da ga najzad treba posmatrati kao zasebnu, u svemu ravnopravnu jedinicu u okviru likovnih ili vizuelnih umetnosti. U tom smislu je crtež isto što i slika ili skulptura, dakle autonomno umetničko delo.

5. Ostvarenirezultatiinai naučnidoprinosdisertacije

Komisija nalazi da su rezultati disertacije Dragane Kovačić u potpunom skladu sa onim što je navedeno i obrazloženo u odobrenoj prijavi teme, kao i u uvodnom poglavlju teksta. Na prvom mestu izdvajamo uspešno i u osnovi neophodnoperanjanje uzorno vođene naracije iinterpretacije izvan ravnih usko shvaćenih tehničkih, tehnoloških i stilističkih pitanja, te njihovo uvezivanje sa brojnim i različitim vanlikovnim i vanumetničkim okolnostima razdoblja rane moderne. To je bilo moguće zahvaljujući, s jedne strane,pouzdanim uvidima u samu umetničku/crtačku produkciju, a s druge korišćenju pažljivo odabrane, obimne referentne(ne samo istorijsko-umetničke) litarature različitih metodoloških orijentacija. Kandidatkinja je uspela da instrumentima valjane naučne elaboracije i argumentacije pomeri, dopuni i unapredi dosadašnja saznanja o kompleksnoj problematici crteža u navedenom periodu, što u celini ovu disertaciju čini vrednim doprinosom postojećoj stručnoj i naučnoj literaturi.

6. Zaključak

Zbog svega navedenog, zaključujući da doktorska disertacija Dragane Kovačić ispunjava sve neophodne standarde samostalnog naučnog rada, komisija smatra da su se stekli svi uslovi da kandidatkinja pristupi javnoj usmenoj odbrani.

U Beogradu 9..04.2015. godine

Članovi komisije

Dr Irina Subotić, profesor emeritus Akademije umetnosti u Novom Sadu

Dr Simona Čupić, vanredni profesor

Dr Slobodan Mijušković, vanredni profesor, mentor